

УДК 338.24: 631.115.11

Р. В. Логоша,

к. е. н., доцент, доцент кафедри аграрного менеджменту,
Вінницький національний аграрний університет

ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ОСОБИСТИХ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ НА РИНКУ ОВОЧІВ УКРАЇНИ

R. Lohosha,

Candidate of Economic Sciences, associate professor of Agrarian Management Department,
Vinnytsia National Agrarian University

FEATURES OF ACTIVITY OF THE PERSONAL PEASANT ECONOMIES ON TO THE MARKET VEGETABLES IN UKRAINE

Особисті селянські господарства, відіграли важливу стабілізаційну роль у розвитку сільського господарства в період його переходу до ринкових відносин і продовжують робити незамінний внесок у виконання ним своєї багатофункціональної місії. Вони забезпечують виробництво майже половини вартості валової продукції АПК України. Особистими селянськими господарствами виробляється в середньому 85% усіх овочів.

Ринок овочів в Україні динамічно розвивається, проте ще не насичений. Основними виробниками продукції овочівництва в Україні є особисті селянські господарства та сільськогосподарські підприємства. Якщо сільськогосподарські підприємства в умовах колишнього радянського союзу відігравали роль основного виробника сільськогосподарської продукції, то в умовах ринкової економіки цю роль виконують особисті селянські господарства. Дослідження стану економічного розвитку особистих селянських господарств дає можливість з'ясувати стан розвитку країни, оскільки саме вони займають досить велику питому вагу в економіці країни.

Основними тенденціями функціонування і розвитку особистих селянських господарств в Україні є: 88% овочів в Україні виробляється цими господарствами, що пояснює те, що вони є і залишаються основним виробником овочів у країні; більше половини особистих селянських господарств мають у своєму розпорядженні невеликі земельні володіння (до 0,5 га землі); пропозиція овочевої продукції вітчизняного виробництва формується переважно за рахунок особистих селянських господарств, частка яких на внутрішньому ринку зростає.

Диференціація особистих селянських господарств за характером виробництва овочевої продукції, зокрема формування вагомого прошарку господарств товарного спрямування, свідчить про наявність передумов розвитку в їхньому середовищі малого аграрного підприємства і можливості подальшого укрупнення.

Результати досліджень дають підстави стверджувати, що потенціал особистих селянських господарств є і залишається вагомим і може бути з користю використаний як для збалансованого, соціально-орієнтованого розвитку овочепродуктового підкомплексу України.

Personal peasant economies, played an important stabilizing role in development of agriculture in the period of his passing to the market relations and continue to do irreplaceable payment in implementation to them of the multifunction mission. They provide a production almost of half of cost of gross products of AIC Ukraine. Produced the personal peasant economies on the average 85% all vegetables.

The market of vegetables in Ukraine develops dynamically, however yet saturated. The basic producers of products of vegetable-growing in Ukraine are the personal peasant economies and agricultural enterprises. If agricultural enterprises in the conditions of former soviet union acted part basic producer of agricultural produce, then in the conditions of market economy this role is carried out by the personal peasant economies. Research of economic development of the personal peasant economies status gives an opportunity to find out development of country status, as exactly they occupy large enough specific gravity in the economy of country.

The basic tendencies of functioning and development of the personal peasant economies in Ukraine: 88% vegetables in Ukraine are produced by these economies, that explains that they are and remain the basic producer of vegetables in a country; the more than half of the personal peasant economies has the small landed possessions (to 0,5 hectare earth) in the order; suggestion of vegetable products of home production is formed mainly due to the personal peasant economies part of that grows at the internal market.

Differentiation of the personal peasant economies by the nature of production of vegetable goods, in particular forming of ponderable layer of economies of commodity aspiration, testifies to the presence of pre-conditions of development in their environment of small agrarian enterprise and possibility of further enlargement.

The results of researches ground to assert that potential of the personal peasant economies is and remains ponderable and can be with a benefit used as for the socialoriented development of vegetable subcomplex of Ukraine balanced.

Ключові слова: особисті селянські господарства, овочі, ринок овочів, овочепродуктовий підкомплекс, реалізація, ефективність.

Key words: personal peasant economies, vegetables, market of vegetables, vegetables subcomplex, realization, efficiency.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Овочепродуктовий підкомплекс України є одним із секторів агропромислового комплексу, що найбільш динамічно розвивається в останнє десятиліття. Поряд з цим, незважаючи на те, що цей сектор, як і раніше, не входить до числа пріоритетних таких, як зерновий, м'ясо-молочний, олійножировий підкомплекс, та, як показує практика, його розвиток дає можливість набагато успішніше вирішувати економічні та соціальні проблеми села.

Вітчизняний ринок овочів характеризується низьким рівнем експорту свіжої овочевої продукції, що робить цей ринок дуже вразливим і нестабільним. Причинами такої ситуації є те, що занадто велика частина овочевої продукції виробляється в особистих селянських господарствах та відсутність у більшості виробників технологій післязбиральної доробки, зберігання й упакування овочевої продукції, які б відповідали вимогам часу і закордонних покупців. Поглиблює також проблему те, що кількість професійних виробників овочів продовжує залишатися порівняно незначною, що утруднює формування оптових партій однорідної за якістю продукції.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідження діяльності суб'єктів вітчизняного овочевого ринку, висвітлено в роботах В.Г. Андрійчука, В.Я. Амбросова, В.І. Бойка, М.П. Бутко, Б.В. Губського, В.І. Криворучка, Т.Є. Кучеренко, А.С. Лисецького, В.О. Муковоза, В.Є. Роганіної, В.В. Писаренко, В.П. Рудя, П.Т. Саблука, Р.М. Скупського, О.М. Шпичака тощо. Водночас дискусійними залишаються питання, хто з виробників овочевої продукції візьме на себе системоутворюючу роль подальшого формування та функціонування овочевого ринку в умовах трансформаційної економіки і глобалізації ринку та в подальшому в змозі забезпечити експортні поставки овочевої продукції на міжнародний ринок.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є аналіз, обґрунтування особливостей діяльності особистих селянських господарств на ринку овочів України в умовах глобалізації трансформаційних змін.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сьогодні Україна входить до числа провідних світових виробників овочів. Основними регіонами виробництва овочів є Херсонська, Вінницька, Дніпропетровська, Донецька, Київська, Львівська, Луганська, Одеська, Полтавська, Харківська області на які у середньому з року в рік приходиться приблизно 60—65%.

Ринок овочів в Україні динамічно розвивається, проте ще не насичений. Основними виробниками продукції овочівництва в Україні є особисті селянські господарства та сільськогосподарські підприємства. Якщо сільськогосподарські підприємства в умовах колишнього радянського союзу відігравали роль основного виробника сільськогосподарської продукції, то в умовах ринкової економіки цю роль виконують особисті селянські господарства. Дослідження стану економічного розвитку особистих селянських господарств дає можливість з'ясувати стан розвитку країни, оскільки саме вони займають досить велику питому вагу в економіці країни.

На сьогодні в економічній літературі зустрічаються такі поняття як "особисті господарства громадян", "сільські домогосподарства", "господарства населення", "домогосподарства в сільській місцевості", "господарства сільських жителів", "селянські господарства", "сімейні господарства". Найбільш вживаним і використовуваним є терміни "сільські домашні господарства" і "особисті селянські господарства". При цьому зазначається: "Особисті селянські господарства — це особлива, заснована на приватній власності форма господарювання селян як фізичних осіб, що здійснює виробництво,

Таблиця 1. Розподіл особистих селянських господарств за площею землі у 2005–2015 рр., %

Домогосподарства з площею землі, га	Роки						
	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015
до 0,50	50,8	50,9	50,6	50,2	52,6	51,1	50,6
у тому числі							
до 0,25	22,4	25,2	23,5	23,7	26,6	24,3	24,0
0,26–0,50	28,4	25,7	27,1	26,5	26,0	26,8	26,6
0,51–1,00	30,3	27,3	27,3	27,0	25,9	27,3	27,2
більше 1,00	18,9	21,8	22,1	22,8	21,5	21,6	22,2
у тому числі							
1,01–5,00	16,0	18,5	18,8	19,3	17,9	17,8	18,5
5,01–10,00	1,7	2,0	2,0	2,2	2,2	2,3	2,3
більше 10,00	1,2	1,3	1,3	1,3	1,4	1,5	1,4

Джерело: дані Держкомстату України [8].

переробку, споживання сільськогосподарської продукції та реалізацію її надлишків" [1].

Виникає логічне запитання, а в чому особливість цієї форми господарювання на селі, окрім того, що йдеться про фізичних осіб, чим вони відрізняються від фермерських господарств? Досить часто особисті селянські господарства ототожнюються із сільським домашніми господарствами, господарствами населення. Особисте селянське господарство безпосередньо пов'язане з діяльністю домашнього господарства, що дає підставу для науковців стверджувати як про тотожність даної категорії, так і про включення її до складу категорії "домашнє господарство".

Селянське господарство у структурі особистих селянських господарств має характерні особливості, що визначає його роль і підвищує значення в сучасних умовах. По-перше, воно є не тільки покупцем і споживачем ринкових продуктів, але і виробником, і продавцем певної їх частини. По-друге, зберігає і відтворює сільськогосподарські земельні ділянки, залишаючи землю наступним поколінням із поліпшеними якостями. По-третє, облаштувавши свою садибу, селянські сім'ї поліпшують загальний життєвий простір односельців, а в сукупності співтовариство людей. По-четверте, ведучи безвідхідне, екологічно чисте виробництво сільськогосподарської продукції, воно зберігає навколишнє природне середовище. По-п'яте, земельна ділянка і особисте селянське господарство це дві взаємопов'язані категорії сільського устрою України і філософія сільського життя. Навіть у кращі роки існування села селянин не відмовлявся від ведення особистого господарства, знаючи, що його виробнича діяльність в особистому селянському господарстві заздалегідь збиткова. Саме для нього характерне таке поняття, як "моральна самоексплуатація", тобто власник особистого селянського господарства працює не заради

одержання прибутку, а заради отримання морального самозадоволення та забезпечення власної родини продуктами харчування [2, с. 56].

Більшість науковців визначають особисті селянські господарства одночасно як виробничі і споживчі одиниці і традиційно намагаються класифікувати їх за характером виробничої діяльності. Універсальним критерієм для оцінки характеру виробництва будь-якого особистого селянського господарства може виступати ступінь споживання власної продукції або, відповідно, виробництва для збуту на ринку. Використовуються також і інші допоміжні ознаки, серед яких розмір землекористування, частка доходу від сільськогосподарської діяльності ті інші.

Тарасов Н.Г. використовує показник частки доходу, отриманого від сільськогосподарської діяльності, у валовому сукупному доході сім'ї, за яким господарства населення поділяються на споживчі і товарні. До споживчих вони відносять домогосподарства, дохід яких від сільськогосподарського використання земельної ділянки в формуванні бюджету сім'ї не перевищує 50%. Товарними він вважає господарства, здатні забезпечити раціональний споживчий бюджет, а також отримати прибуток [3, с. 33].

Мельник А.Ю. в свою чергу виділяє три групи особистих селянських господарств: переважно натуральні споживчого типу; відносно великі господарства з рівнем товарності понад 50%; середні господарства, що займають проміжне становище [4, с. 37].

Отже, наша увага буде приділена сектору особистих селянських господарств. Це пов'язано з тим що, особисте селянське господарство це історично перша економічна одиниця, яка протягом століть зазнала мінімальних змін, проте її роль у функціонуванні та розвитку держави величезна. Особисте селянське господар-

Таблиця 2. Динаміка виробництва овочів в Україні у 2000–2015 рр.

Показники	Роки							Відх., % 2015 р. до 2000 р.
	2000	2005	2010	2012	2013	2014	2015	
Посівна площа, тис. га	518,6	464,4	467,8	502,8	470,7	463,8	447,1	86,2
Урожайність, ц з 1 га	112,3	157,1	173,6	199,2	199,6	207,8	206,1	183,5
Валовий збір, тис. т	5821,3	7295,0	8122,4	10016,7	9396,2	9638,0	9214,0	158,3
Виробництво на 1 особу, кг	118	155	177	220	217	224	215	182,2

Джерело: дані Держкомстату України [8].

ство здійснює економічну діяльність, є виробником і споживачем товарів та послуг, здійснює нагромадження, виконує певні соціальні функції. Досить цікавим є і перерозподіл функцій між особистими селянськими господарствами та державою. Так, якщо економічно сильнішою є держава, тим менше функцій залишається у особистих селянських господарств, і навпаки, чим скрутніше становище у державі, тим більше функцій у особистих селянських господарств.

Ступінь участі особистих селянських господарств у виробництві сільськогосподарської продукції в національній економіці є її важливим соціально-економічним індикатором. Адже виробнича діяльність цього сектора економіки є неформальною і її пошкваллення вказує на неможливість з тих чи інших причин працювати у формальному секторі.

До 2010 року частка особистих селянських господарств у вартості валової продукції сільського господарства перевищувала 50%. Останнім часом через вищі темпи розвитку частка сільськогосподарських підприємств у валовій продукції сільського господарства поступово зростала, а особистих селянських господарств зменшувалась, але позитивна динаміка виробництва в останніх зберігалася. У кризових умовах 2009 року виробництво сільськогосподарської продукції в аграрних підприємствах скоротилось на 0,6%, а в особистих селянських господарств збільшилось на 0,6%. У 2015 році в сільських домашніх господарствах було вироблено 86% усіх овоче-баштанних культур.

Як вагома частина аграрного сектора національного господарства особисті селянські господарства одночасно є і невід'ємною складовою сільської економіки і загалом сільського способу життя. Майже 5,2 млн особистих селянських господарств мають у користуванні земельні ділянки і більшою чи меншою мірою забезпечують себе сільськогосподарською продукцією, а значна частина виробляє її з метою реалізації. Відповідно понад 90% сільських жителів працездатного віку, а також значна кількість пенсіонерів та підлітків займаються сільським господарством як основним, додатковим видом діяльності. Все це, безперечно, є важли-

вим економічним підґрунтям функціонування сільських територій [5, с. 78].

В Україні налічується близько 14,5 мільйонів особистих селянських господарств. Їх вклад у сільськогосподарське виробництво становить за підсумками 2014 року 44,7%. При дослідженні аналізуються домогосподарства, що мають у своєму володінні або користуванні землю і місце проживання яких зареєстровано на території сільських населених пунктів — всього 4,7 млн особистих селянських господарств.

Оскільки генеральна сукупність є дуже різномірною за індивідуальним розміром площі землі особистих селянських господарств, для більш адекватного відображення її складу особисті селянські господарств розбиті на три основні групи — малі особисті селянські господарств з площею землі до 0,5 гектара включно, середні особисті селянські господарств з площею землі 0,51—1,0 гектара, великі особисті селянські господарств з площею землі понад 1 гектар. Середній розмір площі землі особистого селянського господарства за 2000—2015 роки зріс на 0,15 га і у звітному році склав 1,2 га. Левова частка (50,6%) особистих селянських господарств у 2015 році мають у своєму розпорядженні до 0,5 га землі. На домогосподарства з площею землі більше одного гектара в середньому припадає 22%. А от частка домогосподарств із площею понад 10 га складає всього 1,5% (табл. 1).

У середньому із загальної земельної площі особистих селянських господарств, площа під посівами овочів складає 4%, і цей показник з кожним роком демонструє тенденцію до зниження.

Площі, які зайняті під посівами овочів в Україні за останні три роки поступово знижуються, що пояснюється суттєвим перевиробництвом овочевої продукції. Фізіологічна норма споживання овочів складає 161 кг на рік, а в Україні з 2010 року виробляється овочів на 1 людину понад зазначену норму.

З використанням прогресивних технологій та сучасних засобів виробництва урожайність овочевих культур у звітному 2015 році дещо скоротилась в порівнянні з 2014 роком, проте

Таблиця 3. Виробництво овочів в Україні за категоріями господарств у 2000–2015 рр.

Показники	Роки							Відх., % 2015 р. до 2000 р.
	2000	2005	2010	2012	2013	2014	2015	
Вироблено усіма категоріями господарств, тис. т	5821	7295	8122	10017	9873	9638	9214	165,6
з них: сільськогосподарськими підприємствами	986	781	964	1434	1159	1341	1281,7	130,0
особисті селянські господарства	4351	6514	7158	8583	8714	8297	7932,3	182,3

Джерело: дані Держкомстату України [8].

в порівнянні з 2000 роком підвищилась на 83,5%. В результаті перевиробництва овочів в останні роки прослідковується тенденція зниження попиту і, як наслідок, зниження валового виробництва овочевих культур (табл. 2). Варто зазначити, що динаміка показників з 2013 по 2015 роки наведена без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та частини зони проведення антитерористичної операції.

Значні коливання щодо обсягів виробництва овочевої продукції мають місце в останні роки і в цілому по Україні і по регіонах зокрема. В той же час вступ України до Світової організації торгівлі значно розширив можливість присутності на вітчизняному ринку імпортованих овочів. І, як наслідок, ризикуємо попасти в залежність від цієї іноземної продукції не завжди кращої якості і не завжди безпечної.

Відмінною рисою галузі овочівництва від інших є те, що за правильного підходу до вирощування, зберігання і реалізації овочевої продукції ця галузь є високорентабельною навіть у сезон перевиробництва овочевої продукції [6].

Особливої уваги потребує дослідження сучасного стану діяльності особистих селянських господарств в овочепродуктовому підкомп-

лексі України, аналіз проблем їх діяльності та знаходження можливих шляхів покращення їх функціонування.

Найбільшу питому вагу у структурі виробництва овочевих культур в Україні протягом 2000–2015 рр. займали особисті селянські господарства, частка яких в середньому складала 88%. Обсяг виробництва овочів сільськогосподарськими підприємствами за досліджуваний період збільшився на 30%, а особистими селянськими господарствами — 82,3% (табл. 3).

Завдяки певній специфіці особисті селянські господарства забезпечують помірно великі обсяги виробництва овочевої продукції. Серед іншого забезпечують також свою високу маневреність і адаптованість в умовах докорінних соціально-економічних змін і перманентних криз трансформаційного періоду.

У результаті стрімкого спаду обсягів овочевої продукції в сільськогосподарських підприємствах особисті селянські господарства не допустили скорочення, а навпаки — забезпечили зростання її виробництва і зайняли вагомунішу в продуктивній структурі сільського господарства. При цьому їхня діяльність найбільшою мірою спрямована на забезпечення функціонування внутрішнього агропродовольчого ринку.

Таблиця 4. Баланс овочів і баштанних продовольчих культур в Україні, 2000–2015 рр.

Показники	Роки							Відх. 2015 р. до 2000 р. % (разях)
	2000	2005	2010	2012	2013	2014	2015	
Виробництво	6195	7606	8873	10815	10668	10323	9792	158,1
Зміна запасів на кінець року	201	196	-22	458	-13	183	-213	-
Імпорт	29	100	311	213	237	225	95	3,3 р.
Усього ресурсів	6023	7510	9206	10570	10918	10365	10100	167,7
Експорт	30	150	335	346	379	294	212	7,1 р.
Витрачено на корм	728	1214	1337	1568	1747	1620	1564	2,1 р.
Витрачено на посадку	86	90	118	127	130	117	110	127,9
Втрати	177	393	835	1077	1231	1223	1203	6,8 р.
Фонд споживання	5002	5663	6581	7452	7431	7019	6890	137,7
у розрахунку на 1 особу, кг	101,7	120,2	143,5	163,4	163,3	163,2	160,8	158,1

Джерело: дані Держкомстату України [8].

Таблиця 5. Обсяги і ціни реалізації овочів основними виробниками в Україні, 2000–2015 рр.

Показники	Роки							Відх. % 2015 р. до 2005 р.
	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	
Реалізація овочів сільськогосподарськими підприємствами, тис. т	397,5	646,0	900,0	961,6	885,9	955,5	1043,8	2,6 р.
Реалізація овочів особистими селянськими господарствами, тис. т	718,2	830,9	929,9	1079,3	1142,2	998,6	995,9	138,7
Середні ціни реалізації овочів сільськогосподарськими підприємствами, грн. т	1462,1	2551,6	2139,1	1956,6	2354,0	2514,3	3903,4	2,7 р.
Середні ціни реалізації овочів особистими селянськими господарствами, грн. т	1449,7	3061,4	2505,5	2803,9	3542,7	4190,7	7557,3	5,2 р.

Джерело: дані Держкомстату України [8].

Отже, у ситуації, що склалася, саме особисті селянські господарства виявилися найбільш пристосованими до специфіки перехідного періоду до ринку. Без значних капітальних вкладень вони з року в рік збільшують виробництво овочевої продукції, менш залежні від здорожчання енергоносіїв та інших матеріально-технічних ресурсів. Продукція цих господарств виявилася конкурентоспроможною на внутрішньому ринку. Саме тому їх можна вважати стабілізуючою формою господарювання, що стримує спад виробництва продукції тваринництва в сільському господарстві, а за умов безробіття забезпечує трудову зайнятість селян [7, с. 57].

Основоположним етапом планування виробництва й використання продукції овочівництва є баланс її споживання, в якому відображається плановий рух овочевої продукції та окремих продуктів її переробки. При орієнтації на дрібнотоварного виробника в Україні у 2000–2015 роках була використана вже вироблена і зібрана продукція. По овочевих і баштанних продовольчих культурах безпосередньо на споживання населення, тобто за прямим призначенням було використано у 2015 році 6890 тис. тонн. Одночасно з цим згодовано худобі — 1564 тис. тонн, а це майже четверта частина врожаю — це дуже багато. Ще 1203 тис. тонн овочів і овоче-баштанних культур згнили у процесі зберігання (табл. 4). Таким чином, 40% вирощеного і вже зібраного врожаю овочів не попало на стіл жителів України.

Чому так виникає стає зрозумілим, адже овочі, вироблені особистими селянськими господарствами, практично не мають шансу попасти на довготривале зберігання у пристосовані для цього овочесховища, особливо при бездіяльності у цьому питанні організацій споживчої кооперації. Це ще раз доводить що особисті селянські господарства не в змозі взяти роль

великотоварного виробництва овочевої продукції, а це гарантія нестабільності у довгостроковій перспективі.

Самих овочесховищ в Україні є недостатньо щоб забезпечити зберігання з подальшою доставкою на ринок овочевої продукції в осінньо-зимовий період. При цьому овочесховищ, які б повністю відповідали сучасним стандартам і вимогам до зберігання, приймання і реалізації продукції, у нас практично немає.

Попит на овочі повністю задовольняє внутрішнє виробництво. Ринок овочів характеризується вираженою сезонністю. При цьому пропозиція продуктів вітчизняного виробництва формується переважно за рахунок особистих селянських господарств, частка яких на внутрішньому ринку зростає. Розвиток інфляційних процесів зумовлює зростання цін на овочеву продукцію, і ця тенденція збережеться і надалі.

Овочівництво є специфічною галуззю рослинництва, яка включає в себе великий набір овочевих культур, вирощуваних за різними технологіями, з різними термінами зберігання овочевої продукції, з різною собівартістю й ефективністю її виробництва.

У 2005 році особистими селянськими господарствами було реалізовано майже у двічі більше овочів у порівнянні з сільськогосподарськими підприємствами. І хоча у наступних роках прослідковується тенденція зростання темпів реалізації овочевої продукції сільськогосподарськими підприємствами, позитивна динаміка особистих селянських господарств зберігається. Крім цього, слід зауважити те, що ціни реалізації овочів особистими селянськими господарствами майже вдвічі більші від цін реалізації сільськогосподарських підприємств, що ще раз підтверджує економічну зацікавленість особистих селянських господарств у виробництві і реалізації овочів (табл. 5).

Позитивні тенденції розвитку вітчизняного ринку овочів також зумовлені зростанням ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств, діяльність яких у сфері овочівництва є прибутковою. Проте коливання цін реалізації овочевої продукції з року в рік призводить до зниження зацікавленості у її виробництві.

Поряд із зазначеними тенденціями відбулися й суттєві зміни у каналах реалізації овочевої продукції, які, на нашу думку, ще не набули оптимального співвідношення та якості. Так, структура реалізації овочевої продукції сільськогосподарськими підприємствами у 2015 році сформувалась таким чином, що частка реалізації переробним підприємствам склала 53%, а за іншими каналами — 44%, а основним каналом збуту овочевої продукції для особистими селянськими господарствами залишається ринок.

Для окремих місцевостей сімейна форма господарювання в аграрному секторі нині залишається єдиним видом економічної діяльності. Понад 2 млн осіб, або близько 38% економічно активних сільських жителів працездатного віку вважаються зайнятими в особистих селянських господарствах, а це перевищує 2/3 загальної чи сільності зайнятих у галузі "сільське господарство" [5, с. 81]. Сільськогосподарська діяльність особистих селянських господарств забезпечує формування чверті їхніх сукупних доходів, відіграє незамінну роль у трудовому вихованні молоді, відтворенні селянства як унікальної суспільної верстви.

Для того, щоб розглядати ефективність діяльності сільських домашніх господарств необхідно визначити структуру доходів та видатків, а також їх динаміку в порівнянні останніх років. За останні роки доходи в середньому на одне особисте селянське господарство збільшились приблизно на 5% при тому, що в порівняльній структурі між доходами одного домогосподарства міського і сільського доходи перших є вищими. Показники доходу на одного члена особистого селянського господарства в поточному році як в цілому, так і в розрізі доходів у міських господарств демонструють, що відбувалося зростання. Що до тенденцій зміни в витратах особистих селянських господарств, то вони теж зросли. Так, зростання коливається від 3% до 8%, бо збільшення витрат особистих селянських господарств могло бути спричинено зростанням інфляції.

Середньомісячні сукупні витрати одного особистого селянського господарства у 2015 році склали 4360 грн. У середньому на одного члена особистого селянського господарства су-

купні витрати становили 1453 грн. Серед усіх сукупних витрат 86% становили споживчі витрати особистих селянських господарств.

Науковцями неодноразово проводились вибіркові дослідження економічної діяльності особистих селянських господарств в Україні. Як показують результати, в середньому 25% особистих селянських господарств мають доходи від продажу виробленої сільськогосподарської продукції. Проте цей усереднений показник вочевидь маскує реальний стан діяльності цих суб'єктів.

Крім цього, детальніший аналіз надходжень від реалізації сільськогосподарської продукції в особистих селянських господарствах із найбільшими доходами від продажу засвідчує наявність у них частини спеціалізованих господарств. Найбільша частка особистих селянських господарств товарного типу спеціалізується саме на продукції рослинництва, а домінуючою з неї є саме продукція овочівництва.

Отже, в результаті проведеного дослідження встановлено, що відбувається позитивна динаміка в збільшенні доходів особистих селянських господарств, про те в основному ці збільшення відбуваються шляхом додаткової емісії грошових коштів, що призводить до паралельного збільшення витрат, через надзвичайно високі темпи інфляції. Також доходи і витрати особистих селянських господарств є нижчими за аналогічні витрати і доходи в міських домогосподарств. Це свідчить про нерівномірність розвитку на території країни. Для усунення цього недоліку варто було б збільшити дотації для особистих селянських господарств з метою збільшення розмірів їх доходів. Негативною тенденцією є також те, що майже всі кошти особистих селянських господарств витрачаються на споживання в основному на харчування. Це явище є негативним, тому що однією з основних функцій особистих селянських господарств є заощадження, які потім вливаються в розвиток економіки країни в цілому. Процес усунення цього недоліку може відбутись за умов зниження інфляції і при цьому відбудеться підвищення рівня доходів особистих селянських господарств. Проте, зважаючи на ситуацію в країні, поки що розвитку особистих селянських господарств не відбувається, як і державного втручання, яке було б позитивним для подальшого розвитку сільських домогосподарств.

ВИСНОВКИ

Ринкові трансформації в аграрному секторі вітчизняної економіки посилюють дифе-

ренціацію особистих селянських господарств за характером виробництва, зумовивши зростання господарств споживчого та товарного типу. Основними тенденціями функціонування і розвитку особистих селянських господарств в Україні є: 88% овочів в Україні виробляється цими господарствами, що пояснює те, що вони є і залишаються основним виробником овочів в країні; більше половини особистих селянських господарств мають у своєму розпорядженні невеликі земельні володіння (до 0,5 га землі); пропозиція овочевої продукції вітчизняного виробництва формується переважно за рахунок особистих селянських господарств, частка яких на внутрішньому ринку зростає.

Диференціація особистих селянських господарств за характером виробництва овочевої продукції, зокрема формування вагомого прошарку господарств товарного спрямування, свідчить про наявність передумов розвитку в їхньому середовищі малого аграрного підприємства і можливості подальшого укрупнення.

Результати досліджень дають підстави стверджувати, що потенціал особистих селянських господарств є і залишається вагомим і може бути з користю використаний для збалансованого, соціально-орієнтованого розвитку овочепродуктового підкомплексу України. Проряд з цим, особливості формування і розвитку особистих селянських господарств мають враховуватися аграрною політикою при визначенні перспектив подальшого їх розвитку і сільського господарства загалом.

Література:

1. Макаренко Ю.П. Особливості функціонування сільських домогосподарств в сучасних умовах [Електронний ресурс] / Ю.П. Макаренко // Економічні науки. — Сер. "Облік і фінанси". — Вип. 8 (29). — Ч. 3. — 2011. — Режим доступу: http://www.nduv.gov.ua/portal/soc_gum/en_oif/2011_8_3/
2. Свиноус І.В. Методологічні аспекти трактування поняття "особисте селянське господарство" / І.В. Свиноус // Агроінком. — 2008. — № 5—6. — С. 53—56.
3. Тарасов Н.Г. Методические подходы к классификации хозяйств населения / Н.Г. Тарасов, М.М. Скальная // Вопросы статистики. — 2008. — № 3. — С. 32—38.
4. Мельник Л.Е. Частные хозяйства в аграрном производстве / Л.Е. Мельник, А.А. Любавич, А.Л. Мельник. — Д.: Січ, 1999. — 170 с.

5. Прокопа І.В. Диференціація господарств населення за характером виробництва: наслідки ринкової трансформації / І.В. Прокопа, Т.В. Беркута, М.Г. Бетлій // Економіка і прогнозування. — 2010. — № 3. — С. 74—89.

6. Кучеренко Т.Є. Сьогодення й майбутнє вітчизняного овочівництва [Електронний ресурс] / Т.Є. Кучеренко. — Режим доступу: <http://www.propozitsiya.com/?page=146&itemid=3144>

7. Логоша Р.В. Трансформації ринку овочів в Україні / Р.В. Логоша // Всеукраїнський науково-виробничий журнал "Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики". Вип. 3. — 2016 (8). — ВНАУ, 2016. — С. 55—67

8. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. — К.: 2016 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/> <http://agrokraina.com.ua>

References:

1. Makarenko, Yu. P. (2011), "Features of the functioning of rural households in modern conditions", [Online], *konomiczni nauky Seriiia Oblik i finansy*, vol. 8 (29), no. 3, available at: http://www.nduv.gov.ua/portal/soc_gum/en_oif/2011_8_3/ (Accessed 20 Oct 2016).
 2. Svyynous, I.V. (2008), "Methodological aspects of interpretation of the term "personal farm", *Ahroinkom*, vol. 5—6, pp. 53—56.
 3. Tarasov, N.H. and Skal'naia, M.M. (2008), "Methodological approaches to the classification of households", *Voprosy statystyky*, vol. 3, pp. 32—38.
 4. Mel'nyk, L.E. Liubovych, A.A. and Mel'nyk, L.L. (1999) *Chastnye khoziajstva v ahrarnom proyzvodstve* [Private households in agricultural production], Sich, Dnipropetrovsk, Ukraine.
 5. Prokopa, I.V. Berkuta, T.V. and Betlij, M.H. (2010), "Differentiation of households by the nature of production, the effects of market transformation", *Ekonomika i prohnozuvannia*, vol. 3, pp. 74—89.
 6. Kucherenko, T.Ye. (2009), "Present and future domestic vegetable", available at: <http://www.propozitsiya.com/?page=146&itemid=3144> (Accessed 20 Oct 2016).
 7. Lohosha, R.V. (2016), "Transformation vegetable market in Ukraine", *Vseukrains'kyj naukovy-vyrobnychyj zhurnal Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktual'ni pytannia nauky i praktyky*, vol. 3 (8), pp. 55—67.
 8. State Statistics Service of Ukraine (2016), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 20 Oct 2016).
- Стаття надійшла до редакції 08.11.2016 р.*